

LÁTOGATÓK AZ ALAGSORBAN

Schwajda György: *A szent család* – Pécsi Harmadik Színház

Amikor leültem a Pécsi Harmadik Színház nézőterének második sorában, úgy éreztem, magam is a cselekmény helyszínéül szolgáló, szegényesen berendezett alagsori lakásnak a látogatója leszek, mint az előadás szereplője. A függöny nélküli színpad mintha valóban várakozással tekintene a nézőkre. „A szín: emberi élethez méltatlan alagsori lakás, mely egyetlen, keskeny, ablaktalan szobából áll. Szemben velünk, a színpad mélyén néhány lépcső, amely felvezet a bejárati ajtóhoz. Az ajtó üvegezett, ezen jut be némi fény a szobába, s ezen át látni az öreg angyalföldi ház udvarából és gangjából valamicskét.”¹ De nem olvasom tovább a szerző színhelyleírását, mert én nem angyalföldi házat képzeltem el a cselekmény kinti világaként, hanem egy uránvárosi vagy meszesi udvart és gangot. Mert ezúttal Pécsen adják elő a darabot. Ha, teszem azt, Veszprémben lennénk, a milió nyilván cserélődne a nézői képzeletben. A külső drámai tér tehát változik, de az alagsori lakás az, ami. Egy magányos öregasszony nyomorúságos otthona. Bal oldalon egy ágy, afféle szelvény inkább, látszik, hogy napközben is gyakran belefekszik a szoba lakója. Jobb oldalon egy polc áruházi holmikkal, dobozok, üvegek, ásványvizes palackok. Egy kályhát is látunk, meg egy jégszekrényt (akaratlanul futott a tollamra ez a régies kifejezés a *hűtőszekrény* helyett), és, ki ne feledjem, középen ülőalkalmatosság, az eredeti szövegben puff, itt inkább valami hokedliféle, amely kétszer is összerogy majd a rajta ülők alatt. A kellékek jelbeszéde szerint a mában vagyunk, illetve talán a közelmúltban. A szerzői szövegtől eltérően nincs a lakásban televízió, mert annak típusa felesleges korjelző lenne. Az eredeti cselekmény egyébként a szöveg keletkezésének idején játszódik a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején. Ezt az időpontot az előadás tehát elmozdítja a jelen felé. Elég az hozzá, hogy, mint egy korabeli kritikában olvasható, „a szétköltözött nagycsaládok korában” vagyunk.²

A lakásban Az anya lakik (így, névelővel szerepel a szövegben, személynév nélkül), akinek négy felnőtt, már családos gyereke van, akik ritkán meglátogatják ugyan, de valóban nem nagyon törődnek vele. Az anya tehát magányos. „Nem igaz... nem igaz, hogy így kell élnem... – tör ki belőle egyszer a panasz – nem igaz, hogy így kell élnie egy anyának, aki négy gyereket hozott a világra... Napokig, hetekig bámulni az ajtót, mikor nyílik... jöttök-e már!”³ A magány, persze, legtöbbször, mint jelen esetben is, lelki és magatartásbeli torzulásokhoz vezet. Ez az öregasszony például azért lop egy bevásárlóközpontban, és azért akar szándékosan lebukni, hogy a világ előtt, de főként a gyerekei számára tanúsítsa a hagyatottságát. S némi rosszindulattal kellemtelenséget okozzon nekik. Azok pedig szemére vetik, hogy nehéz természete miatt nem lehetett együtt élni vele, maga is oka a helyzetének. Nem egyszerű esettel állunk szemben, az bizonyos.

A darab rendezője, Vincze János töretlenül folytatja a kortárs drámákat bemutató életműsorozatát. Ahogy nemrég Örkény *Kulcskeresők* című drámáját, Egressy Zoltán *Sóska*,

¹ Schwajda György: *A szent család. Komédiák*. Bp., Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1985. 193–259., 195.

² Almási Miklós: Schwajda és Smocek. Két egyfelvonásos a Katona József Színházban. *Népszabadság*, 1983. jún. 3., 7.

³ Schwajda, i. m., 215.

sültkrumpliját vagy Spiró György *Prima környék* című groteszk játékát, hogy csak néhányat említsék a nevéhez fűződő bemutatók közül, most Schwajda György *A szent család* című színdarabját választotta. Szerencsére vannak kiváló munkatársai, akik részesei e programnak, sőt küldetésnek. Mert küldetésnek kell nevezni a kortárs dráma és a pécsi közönség kapcsolatának elevenen tartását, az erre irányuló becses szándékot. Mert a kortárs dráma-nak létszükséglete a közönség jelenléte, s a nézők is e találkozás révén válhatnak értő befogadóvá. Ez valósul meg Vincze János színházában. Ezért hadd írjam le, egyelőre csak felsorolásszerűen, a rendező alkotótársainak nevét, a mostani színlap sorrendjében: Németh János, Bánky Gábor, Tamás Éva, Götz Attila, Füsti Molnár Éva, Bacskó Tünde, László Csaba, Tatai Gergő. Ehhez a csapathoz társult most a Kossuth-díjas Vári Éva, aki Az anya szerepét alakítja. Olyan nagy formátumú elődök után, mint Gobbi Hilda a Katona József Színház Zsámbéki Gábor rendezte 1983-as bemutatóján, és Lázár Kati, aki 2012-ben Kaposváron formálta meg a darab hősnőjét (az előadást Schwajda Gergő rendezte). Vári Éva nem csupán méltó elődeihez, de a figura új színeit is felmutatja a pécsi előadásban. Ebben Vincze János rendezői elképzelésének fontos ösztönző szerepe volt, de erről később.

A rendezőnek ezúttal nem volt könnyű dolga, mert Schwajda György művei sajnos nem ütnek meg azt a színvonalat, mint amit a fentebb említett drámák szerzői képviselnek. Abszurd komédiákat kívánt írni, de nem sajátította el Örkény leckéjét, hogy az abszurdot nem kieszelni kell, hanem föllelni. És azt sem tudja (ebben nincs egyedül), hogy az abszurdnak a látszat ellenére szigorú belső formatörvényei vannak. Nincsenek rossz ötletei, de – mint Nánay István észrevette – ötletekre épített dramaturgiája nem lényegül át poétikai minőséggé.⁴ A hetvenes években írt *Mari* című színdarabjában egy szocialista brigád lépcsőt épít, amelynek díszét, a Lenin-szobrot egy macska lelöki, s az összetörik. Indulásnak nem lenne rossz, de a folytatás csupa ismétlődés. A néhány évvel később írt *Himnusz* alapgondolata, hogy a kéréren környezeti beavatkozás tönkretesz egy családot, s ezt a helyzetet unalomig variálja, mint P. Müller Péter megfigyelte, „a darab repetitív felépítése”.⁵ Mivel ötletet drámai értelemben nem lehet hosszú távra tervezni, Schwajda jellegzetes műfaja az egyfelvonásos. *A szent család*ot azonban kétfelvonásosra tervezte, el is rontotta. De nem annyira, hogy a túlrít szövegből ne lehetne előbányászni egy életképes színdarabot. Ezt tette annak idején Zsámbéki, és Vincze is ezt csinálja. Sikerral. Ami azt igazolja, hogy Schwajda művei keletkezéskor lévő szövegek. Az eredeti írott (megjelent) változat nem kész színdarab, hanem olyan színjátékszöveg, amely a rendezői példány által kap karaktert, amit aztán a színészek az előadás során eleven élettel töltenek meg.

Hogyan működött ez most Pécsen? A folyamatot természetesen utólag, az előadás alapján rekonstruálom. (Én május 20-án láttam a darabot.) Vincze János háromféle módon nyúlt bele a szövegbe. A legegyszerűbb változtatása az volt, hogy mellőzte az egykor aktuális utalásokat, politikai és mozgalmi szervezetekkel kapcsolatos jelzéseket, valamint Az anya háború utáni emlékeit, ezeket a kihagyásokat a történet mához közelítése tette szükségessé. Ennél jelentősebb változtatás, hogy összevonta a durva beszédű házmester, Kati alakját Szászné figurájával, mert éles szemmel érzékelte, hogy ezzel el lehet kerülni az eredeti szöveg felesleges szerepkettőződését. Vincze leglényegesebb változtatása a második felvonás szövegének szigorú meghúzása, s a meghagyott részek hozzáillesztése a megmaradt felvonáshoz. Voltaképpen csak a befejező jelenet őrződött meg, s ezen kívül néhány jelenettörődék. Ilyen a halottak napi gyertyák meggyújtása Az anyának Mariskával való jelenetében, valamint a Szásznével történő születésnap diskurzus. A húzásokból következő töréseket az előadás a jelenetek közötti félperces elsötétetéssel igyekezett elkerülni, ami a múltó idó ívét egységbe vonta. (Az egyik ilyen szünetben felhangzik Sosztakovics

⁴ Nánay István: *Hánydramaturgia. (Fiatal magyar drámaírók)*. Bp., Népművelési Propaganda Iroda, 1982. 66–85.

⁵ P. Müller Péter: *Sopiana színpadain. Kritikák a nyolcvanas évekből*. Pécs, Pannonia Kiadó, 1992. 114.

Jazz suite című kompozíciójának mélabús keringő tétele, amely annyira gyönyörű, hogy nem gondolkodom azon, hogyan került ide.)

A színpadi változatban azonban egy stílusbeli hasadást is el kellett kerülni, s talán ennek feloldása volt a legnehezebb feladat. Elejét kellett venni annak a veszélynek, hogy az alapvetően realista játék túl hirtelenül, előkészítés nélkül váltson át a befejező jelenet szimbolikus eseménysorába.⁶ Nézzük ezt meg közelebbről! Fura öngyilkossági kísérlete után (a szomszédlány nála rejtegetett fogamzásgátló tablettáit vette be) az anya négy gyereke aggódva és bosszankodva várakozik. A lánya, A kislányom, ahogy a színlapon nevezik, meglát egy egeret, és felsikolt. „Az egerem”, mondja a közben már visszatért anya, de hadd idézzem Schwajda darabot befejező instrukcióját: „A fiúk felugranak, polcot, szifont, ki mit ér, elkezdik kergetni az egeret, sikerül beszorítani egy sarokba, és elkezdik püfölni... Ütik, vágják, egyre nagyobb dühvel. Már rég nincs semmi az egerből, de ők még mindig verik...”⁷ Az előadásból is világosan kitűnik a szöveg üzenete, hogy az eger, hogy úgy mondjam, *helyettes áldozat*, vagyis az, amit látunk, szimbolikus anyagyilkosság. Ez a telített szimbolikájú jelenet azonban csak akkor nyeri el jelképes értelmét, s csak abban az esetben illeszkedik törés nélkül az előadás egészébe, ha kellő módon elő van készítve. Vincze János ezt a hangulati rávezetést gondosan elvégezte. Mivel? Az élesztős jelenet halk álomszerűségével (Az anya elfelejtette, hogy már hozatott élesztőt Mariskával), a gyertyás jelenet irreális lebegésével, halotti hangulatával, majd végül a legidősebb fiú gyászosan sötét öltönyével, hidegen fagyos, merev arcú megjelenésével. Ezek a mozzanatok finoman emelték át a játékot egy fölöttes dimenzióba, ami aztán a befejező jelenetben teljesedett ki.

És most Az anyáról. A dráma megjelenése és az első előadások után a kritikusok úgy látták, hogy a dráma főhőse, a magára hagyott anya egyfelől kétségkívül áldozat, másfelől viszont a környezetét szekáló, összeférhetetlen öregasszony, az őt elhagyó gyerekeit szavakkal-tettekkel kínzó női szörnyeteg. Ily módon működik, vélik többen, a drámabeli libikóka. A hálátlan gyerekekkel szemben egy sértődött, önző, idős nő billeg hol le, hol föl a nézők értékskáláján a cselekményt szemlélve. Ez számomra kissé egyoldalú megítélése a helyzetnek. Ez az asszony mégiscsak felnevelt négy gyermeket, és most hiába várja, hogy azok rányissák az ajtót. *Neki* hiányoznak a gyerekei, ő viszont nem nagyon hiányzik *azoknak*. Egy kis pénzsegély, élelmiszer, és néhány perc, amikor nagyritkán meglátogatják, de közben már az órájukat nézik. Ennyit jelent nekik az anyjuk. Aki, persze, házsártos és kötözködő. Sértődött és sértő. De lehet-e más? Én így látom őt. Ezért úgy vélem, helyes rendezői döntés volt, s a húzásokból is következett, hogy a pécsi előadásban Az anya áldozati mivoltára esik a nagyobb nyomaték, bár a gonoszkodásból is megmarad annyi, hogy mártíromsága még hitelesebb legyen. Vári Éva ezt a kettősséget női tapasztalattal és színészi beleérzéssel mutatja meg. Úgy helyezi a figurát az őt megillető sajnálat közegébe, hogy hol komikus, hol kritikai ellenpontokkal teszi hitelessé alakítását. Amikor még beszél a fiához, mert nem vette észre, hogy az már elment, s erre rádöbbenve szinte elfojtódik a beszéde, vagy amikor a másik fia arcán észreveszi a türelmetlenséget, s lehajtott fejjel fogadja a kelletlen puszit, az szívszorítóan szép. Fáradt járása, tétován lógó karjai, majd haragos kézmozdulatai, mindez együtt helyzettanulmánnyal ér fel. Amikor a nagyfia rákiabál, megtört tekintetében is ott a respektus, a megbocsátó szándék. Gorombán összekap a lányával, ám érezzük, hogy vele együtt szenved. A nála is elhagyatottabb Mariskával kritikusan megértő és adakozó. Igaz, gyerekeivel beszélve meg-megvillan a

⁶ Ezt a problémát már az első bemutató után észlelték: Ézsás Erzsebet: *Mai magyar dráma*. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1986. 227–232.; Bogács Erzsebet: *Két bagatell*. Bemutatók a Katona József Színházban. *Magyar Nemzet*, 1983. jún. 3., 5.; Nánay István: *Két bagatell*. A Katona József Színház bemutatója. *Színház*, 1983/8, 28–31.

⁷ Schwajda, i. m., 259.

A szent család

A szent család

pillantása, s fel-fellobban a hangja. Tud gonosz cselszövővé válni. Aktív és passzív, bele-törődő és harcias. Nem könnyű kiismerni.

A többiek összeszokott csapat tagjaiként formálják meg szerepüket. Közülük kiemelendő Németh János, A nagyfiam alakítója, akinek egész lényéből, feszes tartásából, halk, majd felcsattanó beszédéből csak úgy árad a rideg külvilág fenyegető hangulata (a pénzes borítékkal való némajátéka remek jellemrajz), és szintén maradéktalanul hiteles Füsti Molnár Éva játéka, aki Mariskát formálja hús-vér emberré. Kopott svájcisapkájával, elnyújt kabátjával és buggyos melegítőjével szinte behozza a kinti hideget a színpadra. A kiváló színésznő testtartásával, gesztusaival a szavakon túl is jellemez. Előredőlt felsőtestével egyszerre tanúskodik az alak fizikai állapotáról és alázatra kényszerítő életviszonyairól. A három fiú: három jellemrajz. A kisfiamat alakító Bánky Gábor a figura gyenge akaratát, lezser habitusát, vele szemben Götz Attila a törődés igyekezetét hangsúlyozza, bár ez inkább külsőség, mégis fontos, hogy ő jön legtöbbször az anyjához, aki ennek ellenére vele szemben a legrigolyásabb. A kislányom alakítója, Tamás Éva frusztrált nőt jelenít meg, akinek említett vetélései és mostani veszélyeztetett terhessége baljós előrejelzése annak, neki még az sem fog megadatni, hogy várja majd a gyerekeit. Bacskó Tündének nem volt könnyű helyzete, mert neki valójában két szerepet kellett egy jellemmé összeolvasztani, s ezt hiánytalanul megtette. László Csaba nyomozójának is nehéz feladattal kell megbirkóznia: egy lopási ügyben jött, de az ügy aktái mögött egy asszonyi sorssal szembe-sül. A színész ezt a felismerési folyamatot mutatja be, hivatalnokból emberré válik.

Schwajda György komédiának tartotta művét, a színlap is így nevezi *A szent családot*. A pécsi előadás tanúsága szerint a műfaj érdekesebb, sötétebb változatából való.

A szent család. Írta: Schwajda György. Rendezte: Vincze János. Szereplők: Vári Éva (Az anya), Németh János (A nagyfiam), Bánky Gábor (A kisfiam), Tamás Éva (A kislányom), Götz Attila (Öcsi), Füsti Molnár Éva (Mariska), Bacskó Tünde (Szászné), László Csaba (A nyomozó), Tatai Gergő (A fiú). Dízlettervező: Vata Emil, Vincze János. Jelmeztervező: Hammer Edit. Rendező-asszisztens: Tatai Gergő. Technikai munkatársak: Adonics Attila, Kolonics Gábor, Ludvig Gábor, Mátrai Klára. Bemutató: 2018. december 12.